

Файзуллаева Зебунисо Буходировна,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD), доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университети “Умумий педагогика”
кафедраси доценти

МИЛЛИЙ АНЪАНАЛАРГА АСОСЛАНГАН ЎҚИТУВЧИ КАСБИЙ ЭТИКАСИНИНГ ТАРБИЯВИЙ ЖИҲАТЛАРИ

УЎК: 371

[HTTPS://DOI.ORG/10.34920/SO/VOL_2025_ISSUE_1_6](https://doi.org/10.34920/so/vol_2025_issue_1_6)

ФАЙЗУЛЛАЕВА З.Б. МИЛЛИЙ АНЪАНАЛАРГА АСОСЛАНГАН ЎҚИТУВЧИ КАСБИЙ ЭТИКАСИНИНГ ТАРБИЯВИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Замонавий жамият ўз анъаналарининг келиб чиқишига мурожаат қилиб, тарбия ва таълим соҳасидаги қарашларни қайта кўриб чиқишни талаб қилмоқда. Таълим тизими глобал муаммоларга дуч келиши сабаб ёш авлодни анъаналар қадриятларига асосланган миллий қадриятлар призмаси орқали тарбиялашга мойиллик кўрсатмоқда. Шу боис, мақолада Марказий Осиё мутафаккирларининг педагогик қарашлари, таълим сифатини оширишнинг инновацион усуллари, ўқитувчи-тарбиячи ахлоқининг ўрни ва унинг илмий дунёқараши каби омилларнинг ўзаро уйғунлиги ёритиб берилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: миллий қадриятлар, Ислom ғоялари ва қадриятлари, ўқитувчи этикаси, таълим сифати, ахлоқ, маънавият.

ФАЙЗУЛЛАЕВА З.Б. ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ УЧИТЕЛЯ, ОСНОВАННЫЕ НА НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЯХ

Современное общество требует пересмотра взглядов в области воспитания и образования, обращаясь к истокам своих традиций. Причина, по которой система образования сталкивается с глобальными проблемами, заключается в тенденции воспитывать подрастающее поколение через призму национальных ценностей, основанных на ценностях традиций. Поэтому в статье освещаются педагогические взгляды центральноазиатских мыслителей, инновационные методы повышения качества образования, роль этики учителя-воспитателя и взаимосвязь таких факторов, как его научное мировоззрение.

Ключевые слова и понятия: национальные ценности, идеалы и ценности Ислама, этика учителя, качество образования, этика, духовность.

FAYZULLAYEVA Z.B. EDUCATIONAL ASPECTS OF TEACHER'S PROFESSIONAL ETHICS ON THE BASIS OF NATIONAL TRADITIONS

Modern society requires a revision of views in the field of upbringing and education, referring to the origins of its traditions. The reason why the education system is facing global challenges is the tendency to educate the younger generation through the prism of national values based on the values of traditions. Therefore, the article highlights the pedagogical views of Central Asian thinkers, innovative methods of improving the quality of education, the role of teacher-educator ethics and the interrelation of factors such as his scientific worldview.

Key words and concepts: national values, ideals and values of Islam, teacher ethics, quality of education, ethics, spirituality.

Кириш. Жамият глобаллашувининг замонавий босқичида ёш авлодни халқнинг миллий урф-одатлари ва анъаналари нуқтаи назаридан маънавий-ахлоқий тарбиялаш муҳим масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Сўнгги ўн йилликларда кўплаб мамлакатларининг мактаб ўқув дастури тобора кўпроқ миллий қадриятларнинг тарбиявий жиҳатларига асосланмоқда. Жумладан, Марказий Осиёнинг халқларининг аксарияти мусулмонлар бўлган кўп конфессияли тузилиши шароитида асосан Ислом қадриятларига асосланган анъанавий қадриятлар ажойиб билим хазинаси ва ёш авлодни тарбиялаш манбаига айланмоқда.

Замонавий илм-фан шахс тарбиясига қаратилган энг янги ва энг самарали педагогик ёндашувларни ишлаб чиқмоқда ҳамда улар аксарият ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор таълим муассасаларида тажрибадан ўтказилиб, ҳаётий моҳияти аниқланмоқда. Шу ўринда, бугун мусулмон халқларининг анъанавий қадриятларини тиклаган ҳолда, ота-боболаримиз болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда ўзига хос усул ва ёндашувларга эга бўлганлигини тарғиб этиб, ушбу жараёнда педагогнинг касбий этикаси нақадар аҳамиятли ва нақадар таъсирли эканлигини ҳам ўз ўрнида таъкидлаш ва ёритиш илмий доираларда қайд этилмоқда.

Мавзунинг долзарблиги. Халқимизнинг келажаги, мустақил Ўзбекистоннинг истиқболи кўп жиҳатдан ўқитувчига, унинг савияси, тайёргарлиги, фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқ. Бунинг учун ўқитувчи ўз касбининг моҳир устаси, билимдони бўлмоғи лозим. Ўқитувчи касбий ахлоқ, одоб нормаларини мукамал эгаллаган бўлсагина, у, касб фидойиси бўла олади. Бугунги кунда ўқитувчининг ана шундай фидойилиги ҳар қачонгидан ҳам муҳим.

Ўқитувчининг касбий этикаси ва унинг юксак дунёқараш маданияти масалалари ўзига хос долзарбдир. Замонавий таълим соҳасида янги технологияларни, таълимнинг инновацион усулларини жорий этишга катта эътибор қаратилмоқда, кўплаб стандартлар ва меъёрий кўрсатмалар ўқув жараёни шакллари ва уни модернизация қилишга

кўпроқ эътибор беришни тақозо этмоқда. Натижада, умумий таълим маъмурий аппаратининг кўплаб эътибори фақат ўқув жараёнига қаратилмоқда. Ўқитувчининг шахсияти, ўқитувчи устоз сифатидаги мақоми, унинг тарбиявий мақоми эса тегишли даражада эътибор марказида бўлмаётгани педагогика илми аҳлини ҳушёр тортиши зарур.

Илмий муаммонинг қўйилиши. Таъкидлаганимиздек, ҳар бир ўқитувчи ўқувчи учун энг аввало ахлоқий фазилатлари туфайли намуна¹, ибрат стандарти бўлиши керак. Ўқитувчи нафақат ўз фанидан ўқув жараёнига эътибор бериши, балки ўзи ҳам интеллектуал ривожланган, маданиятли шахс бўлиши кераклиги ҳам муҳимдир. Айрим ҳолларда ўзидан ўзи савол пайдо бўлади. “Нима учун Ўрта асрлар шароитида, замонавий педагогик технологиялар ва инновацион усуллар мавжуд бўлмаганда, давлатнинг бирон бир таълим тузилмаси ўқитувчилар учун малака оширишни ташкил қилмаган ҳолда ҳам ўқитувчилар барибир болаларни тарбиялашда муваффақиятга эришдилар, улар ўз ишлари учун ҳурмат ва эътиборга сазовор бўлганлар?”. Демак, миллий анъаналарга асосланган ўқитувчи касбий этикасида ўз аксини топган тарбиявий жиҳатларини ошкор этиш, илмий муаммо сифатида ўрганилиши лозим.

Тадқиқот объекти сифатида умумтаълим мактаб ўқувчиларнинг касбий фаолияти жараёни олинган.

Тадқиқот предметни умумтаълим мактаб ўқувчилари касбий этикасининг миллий анъаналарга асосланган омилларида тарбиявий жиҳатлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Мақола яратилиши жараёнида илмий-методик адабиётларни қиёсий ўрганиш, педагогик диагностика, педагогик тажриба-синов, каби назарий, эмпирик ва амалий методлардан фойдаланилган.

¹ Абу Али ибн Сино. Ахлоқ, таълим-тарбия ҳақида. Ўзбек педагогикаси антологияси. Тошкент. 1995, 136-бет.

Тадқиқот ва натижалар. Кўп манбаларда¹, илмий муаммонинг қўйилиши қисмида қўйилган савол жавоби атрофида мулоҳазалар баён этилар экан, жумладан, муқаддас ислом дини қабул қилинган дастлабки кунларданоқ онгли равишда исломлаштириш йўлини танлаган жамият аста-секин юксак педагогик салоҳият билан бойиб, ўз-ўзини англашни тўғрилаш йўлига ўтгани ҳам таъкидланади. Исломнинг юксак маънавияти ва ахлоқий қадриятлари одамлар ҳаётининг асосини ташкил этди. Қуръоннинг идеаллари ва қадриятлари кўплаб олимларни, илоҳиётчиларни, мутафаккирларни ва шоирларни катта ютуқларга ундади. Буюк зотларнинг деярли барчаси олим ва ўқитувчи бўлиб, ёш авлод тарбияси бўйича кўплаб асарлар қолдирди. Ушбу ғояларга асосланиб, ўқитувчилар кўпинча дарс мазмунини тарбиявий тарзда қуришга, шунингдек, ўзларини тарбиялашга ҳаракат қилишган. Натижада, устоз мақомидаги шахс энг аввал ўзининг хатти-ҳаракатини тарбиявий андозаларга асослаб назорат қилишга ўринган.

Юқоридаги савол янада бошқа саволларни ўртага ташлайди: Тарбияда ўқитувчининг роли қандай эди? Қандай қилиб у халқнинг бундай юксак ишончини қозонди? Ўқитувчилар қандай фазилатларга эга эдилар?” ва ҳоказо.

Маълумки, ўрта аср мутафаккир олимлари орасида кўп қиррали илмий кашфиётларидан ташқари, муҳим педагогик мерос қолдирганлар кўп. Файласуф, психолог, математик ва ўқитувчининг назарий тафаккурини амалий фаолият билан ажойиб тарзда уйғунлаштирган, фанлар шоҳи унвони билан танилган атоқли олимлардан бири Абу Али ибн Сино эди. Унинг деярли барча асарлари ҳам илмий, ҳам педагогик аҳамиятга эга. Айниқса, “Зафарнома” (“ғалабалар китоби”),

“Мантиқ”, “Тадобир ул-манозил” (“Такимлаштириш чора-тадбирлари”), “Донишнома” каби асарларида боланинг ривожланишига қаратилган таълимга бўлган асосий ёндашувлар билан бирга, устозлар мақоми ва масъулияти ҳақида ҳам қимматли фикрлар баён этилган. Чунки унинг педагогик қарашлари асосан Платоннинг педагогика назариясига яқин бўлиб, у педагогикани тарбия фани деб билади ва унда асосий ролни оила, ўқитувчилар ва мураббийлар ўйнашига урғу беради. Синонинг фикрича, тарбия усул ва методлари болаларни тарбиялашда муҳим роль ўйнайди. Аввало, у ўрганиш ва тарбиялаш учун дўстона ва соғлом муҳит яратишни таклиф қилади. Унинг асосий ғояси шундаки, ота-оналар, ўқитувчилар ва мураббийлар маълум билимлардан ташқари, биринчи навбатда юқори ахлоқий фазилатларга эга бўлиши керак, яъни касб этикаси диққат марказида бўлиши таъкидланади.

Сино қатъий огоҳлантириш, танбеҳ ва ҳатто жазо ролини инкор этмайди. Шунингдек, у болаларнинг такрорий жазосини эътиборсиз қолдириб, келажакда у энди интизомни бузмаслиги учун болани ягона, аммо қатъий жазосини қўллаб-қувватлайди. Мутафаккир фикрича, унга бундай жазо берилиши керак, шунда у бу ишни узоқ вақт эслаб қолади ва бу қоидабузарликка қайтмайди. У айтмоқчи, “ўқитувчилар ва мураббийлар нафақат саводли, балки эътиқодли ҳам бўлиши керак. Шунингдек, улар боланинг психологиясини яхши билишлари ва шунга мувофиқ болаларни тарбиялашлари керак. Уларнинг болалар билан мулоқот қилишлари, қатъий ва муносиб бўлишлари керак².

Билим уч босқичдан иборат деган ҳадис бор. Биринчи босқичда инсон дунёдаги ҳамма нарса у учун мавжуд деб ўйлаб, мағрурликни бошдан кечиради. Иккинчи босқичда у бу нотўғри тушунча эканлигини тушунади. Учинчи босқичга тушиб, унга билиши керак бўлган нарсага нисбатан ҳеч нарса билмаслиги аниқ бўлади.

² Абу алий Ибни Сино. Осори мунтахаб. Рисолаи фалсафи-адабӣ. Ҷилди 2. -Душанбе: «Ирфон», 1983. 24-бет.

¹ Абу Али ибн Сино. Ахлоқ, таълим-тарбия ҳақида. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: 1995; Авлодий А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Т.: Ўқитувчи, 1992; Адаб (этика) по отношению к учителям и людям знания. <https://islam-today.ru/>; Челик И. Воспитательный потенциал ислама в формировании толерантности отношения современной молодежи. // Дисс. на соис. уч. ст. канд. пед. наук. – Душанбе, 2015; Очилова Н.Р., Мамадалиев М.М. Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. // Журнал “Молодой ученый”, 2016. № 5.

Ҳақиқат нуқтаи назаридан ушбу ҳадис илмнинг ўрни ва аҳамияти ёки инсон томонидан билимни англаши ҳақида умумий тасаввур беради. Инсон илм-фанни тушунишда қанчалик кўп кўтарилса, унинг билими ҳақиқатни тўлиқ англаш учун ҳали етарли эмаслигини шунчалик яхши англай бошлайди. Муҳаммад Пайғамбар бу борада шундай дейди: инсон онги фанларни тушуниш орқали яхшиланади ва танани назорат остида ушлаб туради»¹, яъни илм-фан такомиллашгани сайин, инсон ўзини тарбиялайди, ахлоқий позицияларини яхшилайди.

Юқоридагиларни умумлаштириб, Абу Али Ибн Синонинг айрим тавсияларига мурожаат қилсак, ўқитувчининг касбий этикаси миллий ва диний қадриятларга чамбарчас боғлиқ бўлиши зарурлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Араб тилида равон сўзлашувчи олим сифатида у фаннинг барча соҳаларида, шу жумладан фалсафа ва педагогикада кўплаб илмий рисоаларни ўқиган. Натижада, Сино Шарқ алломалари – Абу Бакр Муҳаммад ибн Закария ар-Розий, Абуали Аҳмад Мисквайх, Ибн Ҳайтом, Ал-Кинди, Аббос Ал-Заҳравий, Аббос Ал-Мазҳусий ва бошқалар асарлари асосида яратилган, шунингдек, қадимги Шарқ, Юнон-Рим олимлари Гиппократ, Гален, Сто-нелиус Селси, файласуфлар Аристотель, Архимед, Афлотун, Евклид асарларига таяниб, таълим жараёни бўйича бир қатор тавсиялар тузишга эришган. Шу тавсияларнинг бизнинг замонамизга аҳамиятли бўлган жиҳатлари шундан иборатки, уларнинг мазмунида таълим ва тарбия жараёнида устозларнинг ролини алоҳида таъкидланган. Шунга асосланиб, Сино ўзи замонага мос бўлган, бугунги тушунчалар орқали ифода этилса, таълим жараёнига бир қатор инновацион янгилликларни жорий этишни таклиф қилди. Аввало, диний ва дунёвий таълимни бирлаштириш ва яхлит жараёни ташкил этиш. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг ёш гуруҳини ва материаллар ва ўқув адабиётларини тўғри танлашни ҳисобга олиш. Ўқувчи шахсини ривожлантиришда ўқитувчи ва мураббийнинг ролига доимий эътибор қаратиш. Таълим масаласига

ҳам тиббий, ҳам педагогик нуқтаи назардан ёндашиб, ўқитиш жараёнида устознинг, яъни ўқитувчи ёки мураббийнинг ҳиссий ҳолати катта аҳамиятга эга деб ҳисоблаган.

Абу Али ибн Синонинг ғоялари илғор бўлиб, ҳозирги кунгача ўз аҳамиятини йўқотмаган. У таълим масаласига файласуф ва шифокор сифатида ёндашди. Шунга асосланиб, у дарс давомида маънавий, жисмоний, ақлий ва мантиқий фикрлашни бирлаштиришни таклиф қилди, бу ўқитувчидан катта тайёргарлик ва кўникмаларни талаб қилади. Кўп йиллар давомида ўқитувчилик фаолияти билан шуғулланган Сино тажрибали ўқитувчи сифатида бошқаларни бошқаришдан олдин одам ўзини бошқаришни ўрганиши, одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилган ҳолда жуда эҳтиёткорлик билан кўрсатмалар бериши, хотиржам, вазмин ва бир вақтнинг ўзида ҳаяжонланмаслиги керак, деб ҳисоблаган. Унингча, “кўрсатмалар ўқувчи уни эслаб қолиши, унинг ҳаракатлари ҳақида ўйлаши ва тузатиш йўлини излаши учун тақдим этилиши керак”².

Маълумки, унинг ғоялари бошқа файласуф ва мутафаккирлар томонидан қўллаб-қувватланди ва кейинчалик амалга оширилиб, турли асарларда ўз аксини топди. Ўрта асрларда масжид ва мадрасаларнинг кўпайиши билан бирга етакчи олимлар устоз ахлоқи бўйича қатор асарлар яратдилар. Жумладан, “Ахлоқу ҳамлат-ул-Қуръон” (“Қуръон ўқитиш маданияти”), “Жомеъбаён ал-илм ва фазилат” (“Ижтимоий фанлар ва донолик”) “Одоб ал-муаллимин” («ўқитувчи хулқ этикаси»), “Тадобир-ул-манозил” (“Такомиллаштириш чора-тадбирлари»), “Одоб-ул-муридин” (“Ўқувчи хулқ этикаси”), “Адабул-талаб ва мунтаҳул-рабб” (“Хулқ-атвор қоидалари ва таълим чегараси»)³ каби дарсликлар ишлаб чиқилди. Кейинчалик устоз ўқитувчилар, мударрис ва мураббийлик билан шуғулланганларнинг барчаси ушбу

² Абу али Ибни Сино. Осори мунтахаб. Рисолаи фалсафи-адабӣ. Ҷилди 2. -Душанбе: «Ирфон», 1983. 19-бет.

³ Челик И. Воспитательный потенциал ислама в формировании толерантности отношения современной молодежи. // Дисс. на соис. уч. ст. канд. пед. наук. – Душанбе, 2015. 35-бет.

¹ Тоҳири Рашид. Ҷойгоҳи илм дар Қуръон. – Душанбе: «Шуҷоён», 2011. 17-бет.

дарсликлар орқали ўрганиб ўзларининг ахлоқий ёндашувларини шакллантириб, яхши муваффақиятларга эришдилар.

Асрлар ўтгач, Синонинг ғоялари жадидлар томонидан қўллаб-қувватланди¹. Айниқса, Бухорода Мирзо Абдулвоҳид бошчилигида очилган биринчи дунёвий мактаб ўқув дастурида Қуръон ғоялари ва қадриятларини ўрганиш билан бирга математика, география, этика, шеърият, асосий грамматика ва бошқалар каби фанлар ўқитилди. Ўқитиш усуллари, ўқитувчининг шуҳрати ва мактаб ўқувчиларининг муваффақияти Бухородан ташқарига чиқди. С.Айний ўз хотираларида имтиҳон куни болаларнинг тараққиётига қараш учун бутун дунёдан саводли одамлар келганини шундай ёзади. “Болалар биринчи навбатда математикани ҳисоблаш қобилиятларини намойиш этишди, бу эса келган иштирокчиларни жуда ҳайратда қолдирди. Кейин биз Қуръон ва унинг талқинини ўқишга ўтдик. Ўтирганларнинг аксарияти шодликдан йиғлай бошладилар, ҳомийлар бундай мактабни қуриш учун қандай қилиб қулайроқ жой топиш ҳақида ўйлай бошладилар. Ниҳоят, нуфузли Мулла Бурибой Афанди қўйидаги сўзларни гапирди: “умид қиламизки, ўн йил ичида биз бундай мактабларни кўпроқ қурамиз. Мен бундан кўрмаслигим мумкин, чунки мен қариман, лекин сиз албатта кўрасиз... Домла Икромий: мен, бу мактаб Ислоний ахлоқий қадриятларга тўлиқ мос келишини тахмин қиламан. Мусулмон дунёвий мактаблари бизнинг эски мактабларимиздан устундир, деди...”². Қолаверса, бундай ёндашув ҳозирги пайтда, илғор технологик ютуқлар амалга оширилаётган замонда янада муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки, ислом инсониятга ҳаёт учун ахлоқий йўл-йўриқ беради³.

Абу Али ибн Синонинг қўйидаги сўзлари ҳам долзарб аҳамият касб этади: “Аллоҳ таоло одамларга бир оз бойлик ато этди. Шунинг

учун инсон ҳаёти энг яхши ва энг эзгу ҳаётга айланди, унинг ақл ва идрок орқали ҳаётдаги интилишлари унинг кучи ва буюклигининг асосига айланди ва инсоннинг ўзига хос хусусияти инсон ҳаётининг безаклари бўлган яхши тарбия, ахлоқ ва доноликка айланди”⁴. Бу сўзлар ҳозирги таълим тизимига яхши йўналиш беради, фақат ақл ва идрок орқали ҳаётда юксак ахлоқий фазилатларга эришиш мумкин, уларга эга бўлганлар эса кучли ва бой бўлишади. Буларнинг замирида эса, тарбия ва таълим беришдек заҳматли ва улуғ меҳнат юкини тортадиган ўқитувчининг профессионал сифатлари – билим, кўникма, малакалари билан бир қаторда шахсий ахлоқий фазилатлари ётади.

Хулоса ва таклиф.

Замонавий жамиятни модернизация қилиш, ислоҳотлар ўтказиш жараёни бизнинг қадриятларимиз ва ахлоқий идеалларимизни ҳам ижобий маънода ўзгартириши керак. Олдинда ёш авлодни тарбиялаш бўйича жуда кўп ишлар турибди⁵, бу ерда ўқитувчининг ахлоқий сиймоси катта роль ўйнайди. Айнан у жамоат ахлоқининг кўзгуси сифатида таълим воситаси – ахлоқ ва юксак маънавият илмига эга. Унинг қўлида инсоннинг маънавий қиёфасини шакллантириш, ахлоқий фазилатлар ва ахлоқий кўрсатмаларни тарбиялашдек масъулиятли вазифа турибди.

Шу муносабат билан миллий қадриятларнинг бой салоҳиятига асосланган таълим сифатига илмий-услубий ёндашувни ўзгартириш, ўқитувчилар учун ишлаб чиқилган касбий Этика кодексини тарғиб этиш, касбий этика бўйича илмий ва ўқув адабиётларини тайёрлаш каби бир қатор кўрсатмаларни нашр қилиш жамият учун зарурдир.

¹ Абӯалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб. Рисолаи фалсафи-адабӣ. Ҷилди 2. - Душанбе: «Ирфон», 1983. 13-бет.

² Тоҳири Рашид. Ҷойгоҳи илм дар Қуръон. – Душанбе: «Шуҷоён», 2011. 215-бет.

³ Шарифзода Ф., Файзалиев Ҷ. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон. – Душанбе: «Ирфон». – 2012. 67-бет.

⁴ Абӯалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб. Рисолаи фалсафи-адабӣ. Ҷилди 2. - Душанбе: «Ирфон», 1983. 13-бет.

⁵ Очилова Н.Р., Мамасалиев М.М. Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. // Журнал “Молодой ученый”, 2016. № 5. 588-бет.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абу Али ибн Сино. Ахлоқ, таълим-тарбия ҳақида. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Тошкент: 1995.
2. Абӯ алий Ибни Сино. Осори мунтахаб. Рисолаи фалсафи-адабӣ. Ҷилди 2. - Душанбе: «Ирфон», 1983.
3. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. - Т.: Ўқитувчи, 1992.
4. Абдуль-Фаттах Абу Гудда. Учитель Мухаммад. <https://azan.ru/upload/>.
5. Адаб (этика) по отношению к учителям и людям знания. <https://islam-today.ru/>
6. Тоҳири Рашид. Ҷойгоҳи илм дар Қуръон. - Душанбе, «Шуҷоӣён», 2011.
7. Челик И. Воспитательный потенциал ислама в формировании толерантности отношения современной молодежи. // Дисс. на соис. уч. ст. канд. пед. наук. – Душанбе, 2015.
8. Шарифзода Ф., Файзалиев Ҷ. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон. – Душанбе: «Ирфон». – 2012.
9. Энциклопедияи насри тоҷику форс. Китоби 5. - Душанбе: «Андалеб-Р», 2015.
10. Очилова Н.Р., Мамасалиев М.М. Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. // Журнал "Молодой ученый", 2016. № 5.